

Prof. dr Slaviša Orlović*
Fakultet političkih nauka
Univerzitet u Beogradu

Političke institucije i partijski sistem Srbije

Sažetak: Političke partije su glavni akteri koji bitno oblikuju političke institucije, ali su i partije i partijski sistem pod jakim delovanjem političkih institucija u okviru kojih deluju. Institucije su set pravila koja bitno determinišu ponašanje aktera. Na partije i partijske sisteme utiču različite političke institucije. U prethodnih 30 godina menjao se okvir države u kojoj se odvijala partijska kompeticija (SFRJ, SRJ, SCG, Srbija), menjao se status Kosova i Metohije (Rezolucija 1244 SBUN, Briselski sporazum), menjao se broj opština i gradova. Ove promene odražavale su se na političke partije programski (unitaristi, federalisti, autonomaši, separatisti), organizaciono (da li su partije organizovane na nacionalnom nivou, regionalno i/ili lokalno), ali i na prirodu kompeticije. Menjao se zakon o političkim strankama, što znači da se menjao broj neophodnih potpisa za registraciju stranke i prijavljivanje liste na izborima (od 100 potpisa na 10.000 potpisa). Menjao se Zakon o finansiranju političkih aktivnosti. Državocentrični koncept finansiranja političkih partija u Srbiji naizgled je povećao autonomiju partija u odnosu na krupnije vlasnike kapitala, korporacije i interesne grupe, ali partije nisu potpuno nezavisne od njih. Menjao se izborni sistem nekoliko puta većinski proporcionalni (1992, glasanje za ličnost – kandidata ili glasanje za partiju – listu), menjao se broj izbornih jedinica (1993, 1997, 2000). Što se više predstavnika bira u jednoj izornoj jedinici to su veće šanse malih partija. Menjao se izborni prag za političke partije nacionalnih manjina (2003) i za relevantne partije (2020), menjao se obavezni broj

* E-mail: slavisa.orlovic@fpn.bg.ac.rs

žena na listama i utvrđivanje redosleda na listama (2009). Što je veća izborna jedinica i što je manji cenzus to je veća proporcionalnost. Proporcionalnost izbornog sistema ima za posledicu srazmernije transponovanje i veću zastupljenost manjinskih stranaka, malih stranaka, ali i fragmentaciju partijskog sistema, jačanje partija i partijske discipline, frakcionisanje, cepanje i deljenje partija. U ovakvom izbornom sistemu gotovo da su neminovne koalicione vlade. Što je niži izborni prag veća je fragmentacija partijskog sistema. Sve vreme je sistem sa neposrednim izborom predsednika Republike (polupredsednički sistem), ali se menjao način izbora predsednika (ukidanje obaveze da se osvoji više od 50 odsto u drugom krugu). Posledica sistema sa neposrednim izborom predsednika republike je bipolarnost partijskog sistema. Uglavnom u drugi krug predsedničkih izbora ulaze najjači kandidat vladajuće partije i najjači kandidat opozicione partije. Najjači kandidat, koji je obično popularniji od stranke, doprinosi i njenom rejtingu. Druga dimenzija uticaja sistema sa neposrednim izborom šefa države na partije i partijski sistem je prezidencijalizacija politike.

Ključne reči: političke institucije, federacija, izborni sistem, polupredsednički sistem, partijski sistem, personalizacija, prezidencijalizacija

1. Uvod

Političke partije su glavni akteri koji bitno oblikuju političke institucije, utiču na njihov rad, diktiraju dinamiku i tok demokratizacije, ali su i potencijalna prepreka konsolidaciji demokratije u postkomunističkim društvima. Stabilizacija partijskog sistema je veoma važna za konsolidaciju demokratije.¹ Imajući u vidu da se ovaj tekst piše povodom obeležavanja trideset godina obnovljenog višepartizma u Srbiji, rezimirajuća i sintetička verzija pretpostavlja da u njemu integrišem i prethodne nalaze i istraživanja koja sam već objavio u drugim tekstovima i studijama.

Na partije i partijske sisteme utiču dve grupe faktora: institucionalni i sociostrukturni. U ovom radu se neću baviti sociostrukturnim faktorima kao što su struktura društvenih rascepa (*social cleavages*), da li je društvo homogeno ili heterogeno – etnički, jezički, religijski i sl. Na partije i partijske sisteme utiču različite političke institucije.² U radu se bavim uticajem institucija na partije i

1 Đovani Sartori koristi termin „konsolidacija” partijskog sistema, nazivajući „fluidnim” partijskim sistemima one koji nisu konsolidovani. *Stranke i stranački sustavi (Analitički okvir)*, str. 245; Scott Mainwaring koristi izraz „institucionalizovani partijski sistem”. *Party Systems in the Third Wave, Journal of Democracy*, 3, pp. 67–82.

2 Wolfgang C. Müller, “Parties and the Institutional Framework”, in: Kurt Richard Luther and Ferdinand Müller-Rommel (eds.), *Political parties in New Europe*, Oxford University Press, Oxford, 2005, pp. 249–292.

partijski sistem i to pre svega: izborni sistem (većinski/proporcionalni, uključujući razne aspekte izbornog sistema), oblik organizacije vlasti (polupredsednički sistem), teritorijalna organizacija države (SFRJ, SRJ, SCG, Srbija, pokrajine, glavni grad, gradovi i opštine), zakonski okvir političkog organizovanja i finansiranja političkih partija.

Šta su institucije? Institucije su regulisani modeli interakcije koji su poznati, praktikovani i regularno prihvaćeni (ako ne i nužno normativno odabrani) od strane društvenih aktera koji očekuju nastavak interakcije pod pravilima i normama formalno ili neformalno oličeni u ovim modelima.³ One ponekad, ali ne i nužno, postaju formalne organizacije, materijalizovane u zgradama, pozicijama, ritualima i osobama koje imaju ulogu da govore u ime ustanove. Neke od njih pripadaju konstitucionalnoj mreži kao što su parlament, sudstvo i političke partije, ali i slobodni izbori. Što su političke institucije stabilnije predvidljivije je ponašanje aktera koji igraju ili se takmiče i deluju u skladu sa tim institucijama. Česta promena institucija navodi aktere da menjaju svoje ponašanje, a slabljenje poverenja u institucije otvara prostor diskrecionosti, arbitrarnosti i padu demokratije. Konstitucionalizam, vladavina prava i institucionalizam imaju zajednički imenitelj u poštovanju pravila igre. Iako su na suprotnim pozicijama, institucionalizam i bihejviorizam se slažu u jednom – „institucije su samo okvir za prošanje ponašanja aktera”⁴ Institucije se mogu smatrati sistemom pravila, ali naglasak može biti i na delanju i ponašanju u skladu sa tim pravilima. Savremeni teoretičari upozoravaju kako „institucije regulišu ponašanje, ali nisu u mogućnosti da ga odrede i predvide”⁵ Po Arendu Lajphartu (Arend Lijphart): „Dva osnovna izbora sa kojima se suočavaju tvorci novih demokratskih ustava su izbor između većinskog i proporcionalnog izbornog sistema (*proportional representation*, PR) i između parlamentarnog i predsedničkog oblika vlasti”⁶

2. Izborni sistem i partijski sistem – uticaj izbornog sistema na partijski sistem

Za analizu partija i partijskog sistema važan je institucionalni okvir u kojem se odvija partijska kompeticija. Odabir adekvatnog izbornog sistema od posebne je

3 Guillermo O'Donnell, "Delegative Democracy", *Journal of Democracy*, 5 (January 1994), p. 57.

4 Klaus Von Beyme, "Institutional Engineering and Transition to Democracy", in: Jan Zielonka (ed.), *Democratic Consolidation in Eastern Europe, Institutional Engineering*, Volume 1, 2001, p. 3.

5 Margaret Levi, "A Model, a Metod, and a Map: Rational Choice in Comparative and Historical Analysis", in: Mark Irving Lichbach and Alan S. Zuckerman (eds.), *Comparative Politics, (Rationality, Culture, and Structure*, Cambridge University Press, 2002, p. 25.

6 Arend Lajphart, *Constitutional Choices for New Democracies*, p. 230.

važnosti jer uporedne studije demokratija pokazuju da je izborni sistem u značajnoj vezi sa razvojem partijskog sistema određene zemlje, vrstom egzekutive (jednopartijski ili koalicioni kabineti) i odnosom između zakonodavne i izvršne vlasti. Zemlje koje koriste većinski izborni sistem sa jednomandatnim izbornim jedinicama na nacionalnom nivou uglavnom imaju dvopartijske sisteme, jednopartijske vlade i egzekutive koje su dominantne u odnosu na legislative. To su glavne karakteristike Vestminsterskog, odnosno *većinskog* modela demokratije, u kome je moć koncentrisana u rukama većinske partije. Nasuprot tome, proporcionalni izborni sistem kao posledicu ima višepartijski sistem, koalicione vlade i ujednačenije odnose moći između egzekutive i legislative.

Izborni sistem snažno utiče na druge političke institucije: parlament, vladu, partijski sistem.⁷ Ovde ćemo se zadržati oko nekoliko važnih momenata kao što su: efektivni broj partija (da li je sistem fragmentiran i u kojoj meri), indeks disproporcionalnosti, da li su vlade koalicione ili ne, kao i frakcionisanje, odnosno cepanje i deljenje partija. Samo na prvim višepartijskim izborima 1990. u Srbiji je bio primenjivan većinski dvokružni izborni sistem. Takav izborni sistem uticao je na izbornu kampanju. Imali smo „dvoglave plakate” jer je pored fotografije svakog kandidata SPS-a za poslanika (u svakoj izbornoj jedinici) stajala i fotografija predsednika stranke Slobodana Miloševića. Od 1992. na svim izborima za Skupštinu Srbije (1992–2019) primenjuje se proporcionalni izborni sistem. Izborni prag od 1992. do 2020. godine iznosi 5% glasova, a od februara 2020. iznosi 3%. Preračunavanje glasova u mandate obavlja se po D’Ontovoj formuli.

Promena izbornog sistema ne vodi automatski do promene partijskog sistema, ali vremenom se mogu evidentirati tendencije promena. Moris Diverže je, 40 godina nakon što je prvi put formulisao svoje hipoteze, preformulisao svoj sociološki „zakon”: „Proporcionalni sistem teži formiranju više nezavisnih partija. Većinski dvokružni sistem teži formiranju više partija koje su u koaliciji jedna sa drugom. Većinski sistem proste većine vodi ka dvopartijskom sistemu”⁸ Većinski izborni sistemi redukuju broj partija, dok ih proporcionalni povećavaju. Proporcionalnost izbornog sistema ima za posledicu srazmernije transponovanje i veću zastupljenost manjinskih stranaka, malih stranaka, ali i fragmentaciju partijskog sistema. U ovakvom izbornom sistemu gotovo da su neminovne koalicione vlade. To znači da se izborna volja birača ne prevodi u vladu odmah nakon izbora, već se koalicione većine formiraju ne tako lako i ne tako brzo. Male stranke imaju i koalicioni, ali neretko, i ucenjivački potencijal. Efektivni broj partija (Lakso–

7 Slaviša Orlović, *Izborni bumerang, političke posledice izbornih sistema*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2015.

8 Maurice Duverger, “Duverger’s Law: Forty Years later”, in: Bernard Grofman and Arendt Lijphart (eds.), *Electoral Laws and their Political Consequences*, Aghaton, New York, 1986, p. 70.

Tagepera indeks) u Srbiji kreće se između 3 i 5, što bi bila tendencija ka partijskom sistemu umerenog pluralizma (Vidi Tabelu 1. kolonu efektivni broj partija).

Tabela 1. Efekti izbornog sistema u Srbiji

Godina /izbori Red./ Vanr.	Izborni sistem	Broj izbornih jedinica	DM – Broj predstavnika koji se bira u izbornoj jedinici	Broj opština bez poslanika	Indeks disproporcionalnosti	Efektivni broj partija	Vlada – jednopartijska/ koaliciona
1990. Red.	Većinski –dvokružni Redovni	250	1	59	23,65	1,4	Jednopartijska – SPS 1–11. 2. 1991. 23. 12. 1991. 2–23. 12. 1991. 10. 2. 1993
1992. Vanr.	Proporcionalni vanredni	9	27,7 (prosek)	90	10,22	3,4	Manjinska 10. 2. 1993. 18. 3. 1993.
1993. Vanr.	Proporcionalni vanredni	9	27,7 (prosek)	77	9,31	3,3	Koaliciona 18. 3. 1994. 24. 3. 1998.
1997. Red.	Proporcionalni redovni	29	8,62 (prosek)	75	7,98	3	Koaliciona 1–24. 3. 1998. 23. 10. 2000. 2–23. 10. 2000. 25. 1. 2001.
2000. Vanr.	Proporcionalni vanredni	1	250	111	5,34	4,95	Koaliciona, – jedna lista DOS 25. 1. 2000. 12. 3. 2003.
2003. Vanr.	Proporcionalni vanredni	1	250	94	6,42	5	Manjinska 18. 3. 2003. 03. 3.2004.
2007. Vanr.	Proporcionalni vanredni	1	250	99	5,16	5,25	Koaliciona 3. 3. 2004. 15. 5. 2007
2008. Vanr.	Proporcionalni vanredni	1	250	98	2,18	4,25 (6,63)*	Koaliciona 15. 3. 2007. 7. 7. 2008.
2012. Red.	Proporcionalni redovni	1	250	120	7,27	4,87	27. 7. 2012. 27. 4. 2014.
2014. Vanr.	Proporcionalni vanredni	1	250	96	12,29	3,01	27. 4. 2014. 11. 8. 2016.

2016. Vanr.	Proporcionalni vanredni	1	250	107	3,21	3,22	11. 8. 2016.
2020. Red.	Proporcionalni redovni	1	250	*	11,18	1,7	**

* U momentu završetka teksta nisu dodeljeni poslanički mandati poslanicima pa nije poznato koliko opština i gradova je ostalo bez poslanika.

** U momentu završetka teksta nije imenovan mandatar za sastav vlade i nije izabrana nova vlada.

Efektivni broj partija smanjuje se i činjenicom da je od 2012. u Srbiji partijski sistem sa dominantnom strankom. Nakon prelaska na proporcionalni izborni sistem od 1992. godine menjao se broj izbornih jedinica. Što se više predstavnika bira u jednoj izornoj jedinici to su veće šanse malih partija. Može se zapaziti tendencija smanjenja disproportcionalnosti, odnosno povećanja proporcionalnosti (Tabela 1. Indeks disproportcionalnosti). Broj izbornih jedinica u Srbiji kretao se: 1992. – 9; 1993. – 9, 1997. – 29, 2000. – 1, 2012. – 1, 2014. – 1, 2016. – 1, 2020. – 1. (Tabela 1. kolona koja se odnosi na broj predstavnika koji se bira u izornoj jedinici) S obzirom na to da je Srbija od 2000. jedna izborna jedinica, izborni sistem je izrazito proporcionalan (Tabela 1). Ova proporcionalnost delimično se smanjuje primenom D’Ontovog sistema, koji je jedan od najmanje proporcionalnih izbornih formula u proporcionalnom sistemu (Lijphart 1994, *Electoral System and Party System*), ali i izbornim cenzusom od 5% (do 2020. godine). Jedno od objašnjenja zašto je od 2000. Srbija jedna izborna jedinica jeste zbog izbora na području Kosova i Metohije, gde bi teže bilo sprovesti izbore sa više izbornih jedinica.⁹ Budući da je cela Srbija jedna izborna jedinica dolazi do slabe geografske (teritorijalne) reprezentativnosti. Istovremeno je i veća koncentracija predstavnika iz urbanih sredina, a da druge sredine ne budu predstavljene. U Narodnoj skupštini Republike Srbije prisutna je izrazita teritorijalna nereprezentativnost. Kao posledicu imamo i to da preovlađuju poslanici iz Beograda i Novog Sada, dok veliki broj jedinica lokalne samouprave –uopšte nema predstavnika u parlamentu.¹⁰ Dešavalo se da gradovi i opštine u kojima živi preko milion i po građana nisu imali narodnog poslanika u Skupštini Srbije. Među opštinama koje nisu imale svoje predstavnike najviše je malih opština. Međutim, ima onih koje su centri okruga, kao što je Pirot (centar Pirotskog okruga), ali i regionalni centri, kao što su Indija, Sjenica, Čuprija, Arandjelovac, Gornji Milanovac i drugi. Na

9 Vladimir Goati, „Slabosti Zakona o izboru narodnih poslanika (2000) – hipoteze i pitanja”, u: *Radna grupa demokratsko upravljanje, Analiza i preporuke*, OEBS, Evropski pokret u Srbiji, Beograd, 2011, str. 13.

10 Slaviša Orlović, „Re-dizajniranje političkih institucija”, u: Pavlović, Vukašin (ur.), *Kvalitet političkih institucija*, Fakultet političkih nauka, Centar za demokratiju, Beograd, 2010, str. 89.

primer, Beogradski okrug u sazivu Narodne skupštine (2008) imao je 84, Vojvodina 58, a ostatak Srbije ukupno samo 108 poslanika i poslanica. Ilustracije radi, u četiri saziva Narodne skupštine, od 2000. do 2008, u proseku oko 100 opština nije imalo predstavnika. Istovremeno, 39,2% poslanika je sa područja Beograda i Novog Sada, iako je iz ova dva grada 26,9% birača. Čak 17 opština ni u osam saziva parlamenta nisu imale poslanike. Reč je, pre svega, o nerazvijenim područjima.¹¹ Ovoj tendenciji, osim izbornog sistema, doprinele su i same partije odlukama i to: ranije odlukama ko sa izbornih lista ulazi u parlament a od 2000. koga stavljaju na listu na pozicijama koje imaju veće šanse da uđu u parlament, ne vodeći računa o ravnomernoj teritorijalnoj zastupljenosti.

Iz Tabele 1 može se videti da je rastao i efektivni broj partija kako je padala disproportionalnost (a rasla proporcionalnost).

Što je veća izborna jedinica i što je manji cenzus to je veća proporcionalnost. Iz ove tendencije proizlazile su i ostale, kao što su visoka fragmentacija partijskog sistema, jačanje partija i partijske discipline, frakcionisanje, cepanje i deljenje partija. Radikalizovani unutarpartijski sukobi rezultiraju cepanjem stranaka i(li) formiranjem novih. Na tu „bolest” nije bila imuna gotovo nijedna stranka u Srbiji od uvođenja višepartizma (Tabela 2).

Tabela 2. Cepanje i deljenje partija u Srbiji

DELJENJE I UMNOŽAVANJE STRANAKA SRBIJE
DS – SLS (1990) – Srpska liberalna stranka (Nikola Milošević)
DSS (1992) – DHSS (1997) – Demohrišćanska stranka Srbije (Vladan Batić)
Srpska narodna partija (Nenad Popović) (2014)
DC (1994. NVO, 1996. stranka) – Demokratski centar (Dragoljub Mićunović)
NDS (2001) – Narodna demokratska stranka (Slobodan Vuksanović)
LDP (2005) – Liberalno demokratska partija (Čedomir Jovanović)
Socijaldemokratska stranka Srbije (2014) (Boris Tadić)
Levica Srbije (2015) (Borko Stefanović)
Narodna stranka (2017) Vuk Jeremić
Srpski patriotski savez (SPAS) (2018) – Aleksandar Šapić
Stranka slobode i pravde (SSP) (2019) – Dragan Đilas
SPO – SNS (1994) – Saborna narodna stranka (Slobodan Rakitić)
SPO – Zajedno (1997)
NS (1998) – Nova Srbija (Velimir Ilić)
NS – Pravda (2000) – Narodna stranka – Pravda (Borivoje Borović)
DSPO (2005) – Demokratski srpski pokret obnove (Veroljub Stevanović)

11 Milan Jovanović, „Narodna skupština – Deformacije teritorijalnog predstavljanja”, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu*, godina II, broj 2, str. 128.

SRS – RSS (1993) – Radikalna stranka Srbije

SRS – Nikola Pašić (1994)

URSS (1996) – Ujedinjena radikalna stranka Srbije

Narodna partija (2009) Maja Gojković

SNS (2009) – Srpska napredna stranka

SPS – SDP (1992) – Socijaldemokratska partija

DA (1997) – Demokratska alternativa (Nebojša Čović)

DSP (2000) – Demokratska socijalistička partija (Milorad Vučelić)

SSP (2000) – Srpska socijaldemokratska partija (Zoran Lilić)

SNP (2002) – Socijalistička narodna partija (Branislav Ivković)

GSS – SDU (1996) – Socijaldemokratska unija (Žarko Korać)

Dosta je bilo

Stranka moderne Srbije

Partije između kojih je došlo do ujedinjenja jesu GSS i LDP, NDS i DSS i SSJ i SRS.

Iako važi generalno pravilo da proporcionalni izborni sistem više pogoduje predstavljanju manjina, političke partije nacionalnih manjina u Srbiji najviše mandata (14) osvojile su na prvim parlamentarnim izborima 1990, kada je primenjivan većinski dvokružni sistem (apsolutne većine) (Tabela 3), sve do 2020. kada su osvojile 19 mandata po proporcionalnom izbornom sistemu (SVM 9, Stranka pravde i pomirenja 4, Albanska demokratska alternativa 3 i SDA Sandžaka 3). U sredinama gde su manjine teritorijalno koncentrisane, ako su izborne jedinice oblikovane prema toj koncentraciji, manjinama može više odgovarati neka varijanta većinskog sistema. Najveći problem imaju Romi koji su disperzirani širom Srbije. U Srbiji je ukinut izborni cenzus za partije nacionalnih manjina Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o izboru narodnih poslanika Republike Srbije iz 2003. godine.¹²

12 Zakon o izmenama i dopunama Zakona o izboru narodnih poslanika, član 13. stav 1, „Službeni glasnik RS”, br. 10/03, 12/04.

Tabela 3. Izborni rezultati političkih partija nacionalnih manjina na izborima za Skupštinu Srbije u periodu 1990–2020. prema broju osvojenih glasova i mandata

	1990.	1992.	1993.	1997.	2000.	2003.	2007.	2008.	2012.	2014.	2016.	2020.
DZVM	132,726 8	140,825 9	112,342 5									
SDA	84,165 3							38.148 ¹³ 2	27.738 2	35.157 3	30.082 2	24.676 3
DSH	23.630 1									35.157 3		
DRSM	3.432 1	6.336 1										
PDD	21.998 1									24.301 2	16.262 1	
PDD-DPA			29.432 2									
SVM				50.960 4	10 ¹⁴		52.510 3	74.874 ¹⁵ 4	68.323 5	75.294 6	56.620 4	71.893 9
LS-SU				49.486 3		2 ¹⁶	33.823 2					
DKPB				14.179 1								
SDP					3 ¹⁷		3 ¹⁸	4 ¹⁹				
Koalicija Albanaca preševske doline							16.973 1	16.801 1	13.384 1			
Romska partija – Srđan Šajn							14.631 1					
Partija Roma Srbije – Dr Rajko Đurić												

13 Bošnjačka lista za evropski Sandžak – Dr Sulejman Ugljanin.

14 U okviru DOS-a.

15 Mađarska koalicija – Ištvan Pastor, MAGYAR KOALÍCIÓ – PÁSZTOR ISTVÁN.

16 Na listi Demokratske stranke.

17 U okviru DOS-a.

18 Na listi Demokratske stranke.

19 Na listi Za evropsku Srbiju – Boris Tadić.

Svi zajedno (BDZ, GSM, DZM, DZVM), Slovačka stranka) – Emir Elfić								24.993 1			
NOPO								22.965 1			
Muamer Zukorlić – BDZS										32.526 2	32.170 4 ²⁰
Zelena stranka										23.890 1	
Albanska demo- kratska alternativa – Ujedinje- na dolina											26.437 3

Izvor: Republička izborna komisija

U delovanju partija manjina u Srbiji mogu se jasno zapaziti dve faze: do 2000. i nakon toga. Nakon političkih promena 2000. u značajnoj meri je unapređen položaj nacionalnih manjina. Povećano učešće i broj mesta u državnim telima nije samo po sebi garancija sigurnosti i poboljšanja položaja manjinskim grupama koje ostaju izvan tih organa. Nakon 2000. predstavnici manjinskih zajednica su zastupljeni u vladama: Rasim Ljajić je bio ministar u vladi SRJ; zatim Jožef Kasa, potpredsednik republičke vlade, 2000–2003; Rasim Ljajić i Sulejman Ugljanin ministri u republičkoj vladi 2008; 2012. Rasim Ljajić (SDPS), potpredsednik i ministar spoljne i unutrašnje trgovine, telekomunikacija i informacionog društva; kasnije potpredsednik Vlade i ministar trgovine, turizma i telekomunikacija (od 2008. do 2020).

3. Teritorijalna organizacija države i partijski sistem

Teritorijalna organizacija države (unitarna ili federalna, centralizovana ili decentralizovana, pokrajine, gradovi, opštine) utiče na partijski sistem i to: 1. na način političkog organizovanja (da li su partije organizovane na nacionalnom nivou, regionalno i/ili lokalno), 2. na okvir u kojem se odvija politička kompeticija, 3. na prirodu kompeticije i na programske razlike partija u odnosu na teritorijalno političke aranžmane (unitaristi, federalisti, autonomaši, separatisti).

20 Izborna lista Akademik Muamer Zukorlić – Samo pravo – Stranka pravde i pomirenja (SPP) – Demokratska partija Makedonaca (DPM).

3.1. Način političkog organizovanja

Obnavljanje višepartizma započelo je u vreme postojanja SFRJ. Budući da je osnovni kriterijum političkog organizovanja teritorijalni (u vreme komunizma bio je i radni), partije su nastojale da premreže teritoriju na kojoj deluju svojim odborima, a pre svega po republikama – federalnim jedinicama. Nakon raspada SFRJ pojedine partije iz Srbije nastavile su učešće na izborima u sada već drugim državama. U tu grupu partija spadaju SRS, SPS i JUL, koje su imale svoje ogranke i u bivšim jugoslovenskim republikama. Pre svega, u Bosni i Hercegovini, tačnije u Republici Srpskoj i Crnoj Gori. Poznata je parola SRS-a iz tog vremena – „Gde su srpske zemlje tu su srpski radikali!”

3.2. Okvir u kojem se odvijala kompeticija partija

U prethodnih 30 godina menjao se okvir države u kojoj se odvijala partijska kompeticija. U vreme postojanja federacija (SFRJ; SRJ; SCG) održavani su izbori na republičkom i na saveznom nivou. Višepartizam je obnovljen u vreme postojanja Socijalističke federativne republike Jugoslavije (SFRJ) sa šest republika (Srbija, Crna Gora, Makedonije, Bosna i Hercegovina, Hrvatska i Slovenija) i dve autonomne pokrajine (AP Vojvodina i AP Kosovo i Metohija). Raspadom ove državne tvorevine 1992. godine nastala je Savezna Republika Jugoslavija (SRJ). Od 2002. nastala je državna zajednica Srbija i Crna Gora (*state union*). Nakon referenduma o nezavisnosti Crne Gore 2006. i donošenja odluke o nezavisnosti Srbije i usvajanja novog Ustava, od 2006. Srbija je ponovo nezavisna država. Menjao se okvir u kojem su se održavali izbori na području Kosova i Metohije (AP Kosovo i Metohija, Rezolucija 1244 SB UN, Briselski sporazum). Menjala se teritorijalno politička organizacija Srbije (menjao se broj opština i gradova u Srbiji).

Kako se menjala teritorijalna organizacija države, političke partije u Srbije su prilagođavale svoje delovanje odgovarajućem teritorijalnom okviru. U vreme postojanja šestočlane federacije (SFRJ) bilo je partija iz Srbije koje su delovale u Crnoj Gori (SRS) i u Bosni i Hercegovini (SPS). Ta tendencija je jednim delom nastavljena, iako slabijeg intenziteta u vreme dvočlane federacije (SRJ, odnosno SCG). Gledano teorijski, federalizam multiplikuje arene u kojima se partije takmiče, utiče na prirodu kompeticije, na način donošenja odluka, distribuciju sredstava i ispoljavanje veto moći. U vreme postojanja federacija (SFRJ; SRJ; SCG) održavani su izbori na republičkom i na saveznom nivou. Kako ističe Leon Epstein, „federalizam je istovremeno i socijalni i strukturalni fenomen”.²¹ Fede-

21 Leon D. Epstein, *Political Parties in Western Democracies*, (With a New preface and postscript), Transaction Books New Brunswick, New Jersey, 1980, p. 31.

ralno-konfederalno-unitarna struktura je najvećim delom u vezi sa socijalnim diverzitetom, kakav jeste ili kakav je bio u početku.

3.3. Priroda kompeticije programske tačke i zalaganja partija

U vreme uvođenja višepartizma još uvek je postojala SFRJ. Promenom državnih okvira (granica – SFRJ, SRJ, SiCG, Srbija) menjala se i priroda partijske kompeticije. Već tada se oblikuje rascep nacionalno–građansko.²² Na nivou SFRJ, nacionalnu mobilizaciju vršile su republičke elite (SPS, HDZ, SDA) a građansku UJDI (Udruženje za jugoslovensku demokratsku inicijativu) i Reformisti Ante Markovića, bivšeg premijera SFRJ. U to vreme počinje snažno da deluje i rascep centar–periferija. Beograd, a samim tim i Srbija, doživljavani su kao centar, dok su republičke elite predstavljale periferiju. Srbija je dala doprinos produbljivanju ovog rascepa pokušajima da očuva zajedničku državu i da zadrži neke od republika u sastavu Jugoslavije („asimetrična federacija” i sl.). Periferija je mobilisala energiju otcepljenja u odnosu na centar. Ova tendencija se beleži od Slovenije, Hrvatske, Makedonije, sve do Crne Gore i Kosova i Metohije.

U odnosu na optiranje za određeni oblik države, partije su kanalisale izvesne centralizacijske ili decentralizacijske pritiske, zahteve i interese. Partije kao politički preduzimači prilagođavale su se trendovima raspoloženja birača (i uticale na te trendove) prema tome za šta se zalažu (unitaristi, federalisti, autonomaši, separatisti). Partije Albanaca sa područja Kosova i Metohije od početka devedesetih godina dvadesetog veka ne učestvuju u izborima za Narodnu skupštinu Republike Srbije. Od partija Albanaca sa juga Srbije na parlamentarnim izborima učestvovala je samo Partija za demokratsko delovanje (Riza Haljimi), dok su ostale partije Albanaca učestvovala samo na lokalnim izborima. Na parlamentarnim izborima 2020. učestvovali su sa listom Albanska demokratska alternativa. Zahtev Albanaca sa Kosova i Metohije evoluirao je sledećim redosledom: autonomija, republika, samoproglašena nezavisnost i težnja za međunarodnim priznanjem.

U Vojvodini je sve vreme prisutna težnja određenih partija za većom autonomijom Vojvodine. Tipična regionalna stranka koja je opstajala na toj ideji je Liga socijaldemokrata Vojvodine.

22 O ovome sam pisao u: Slaviša Orlović (2015c), Društveni rascepi i njihov uticaj na partijski sistem Srbije, *Srpska politička misao – specijal*, 2015/2.

3.4. Teritorijalno-politička organizacija Srbije

Nakon referenduma u Crnoj Gori 2006. Srbija je samostalna država, koja ima dve autonomne pokrajine Vojvodinu i Kosovo i Metohiju, glavni grad Beograd. Teritorijalna organizacija Republike Srbije uređena je u skladu sa Ustavom Republike Srbije (Sedmi deo – teritorijalno uređenje, članovi 176 do 193) i Zakonom o teritorijalnoj organizaciji Republike Srbije. Teritorijalnu organizaciju Srbije čine opštine, gradovi i grad Beograd, kao teritorijalne jedinice i dve autonomne pokrajine (AP Vojvodina i AP Kosovo i Metohija), kao oblik teritorijalne autonomije. Teritorijalna organizacija utiče na stvaranje regionalnih stranaka (LSV) i tamo gde su nacionalne manjine teritorijalno koncentrisane, njihove partije su i regionalne i etničke (SVM, SDA, PDD). U Srbiji je Zakonom o teritorijalnoj organizaciji Republike Srbije obrazovano 150 opština (ranije 169) i 23 grada (ranije svega 5), a grad Beograd je Ustavom utvrđen kao glavni grad Republike. Danas u Srbiji postoji 117 opština i 28 gradova (uključujući i glavni grad Beograd, i one koji su u međuvremenu stekle status grada – Kikinda, Vršac, Pirot, Bor i Prokuplje). Sa Kosovom i Metohijom Srbija ima ukupno 174 jedinice lokalne samouprave (još 1 grad i 28 opština). Ovo se višestruko odražava na partije i partijski sistem Srbije: 1. Partije su teritorijalno organizovane premežavanjem pokrajina, gradova i opština svojim odborima; 2. Partijska kompeticija odvija se na različitim nivoima: parlamentarni, pokrajinski, gradski, opštinski izbori; 3. Pojedine partije se programski razlikuju u pogledu zagovaranja centralizacije, decentralizacije, regionalizacije, „autonomaštva” i sl.

Teritorijalno politička organizacija države odražava se na partije i partijski sistem u više dimenzija: programski, organizaciono, ali i na prirodu kompeticije. Reč je o tome da li su partije organizovane na nacionalnom nivou, regionalno i/ili lokalno. Pitanje je i okvira u kojem se odvija kompeticija političkih partija, vrsta izbora, ali i teritorijalni princip organizovanja političkih partija.

4. Organizacija vlasti – sistem sa neposrednim izborom predsednika i partijski sistem

Treća ključna dimenzija institucionalnih mehanizama koji neposredno utiču na političke partije i partijski sistem jeste pitanje organizacije vlasti, a pre svega relacija između izvršne i zakonodavne vlasti. U Srbiji je 1990. godine uveden sistem sa neposredno izabranim predsednikom. Slično rešenje zadržano je i u Ustavu iz 2006. godine. Ovakav sistem je u literaturi poznat kao polupredsednički. Polupredsednički sistem²³ može biti definisan kao sistem u kojem neposredno

23 Za ovaj sistem se koriste različiti izrazi: semiprezidencijalizam (Diverže, Linc), premijer-prezidencijalizam (Shugart i Cary), predsednik-parlamentarizam, bicefalna egzekutiva, „dvovlašće”, ili

izabrani predsednik na fiksni mandat egzistira pored premijera i vlade koji su odgovorni parlamentu.²⁴ Stepen ovlašćenja neposredno izabranog predsednika može biti različit od zemlje do zemlje. Spekter ovih sistema je širok, od efektivnog šefa izvršne vlasti (egzekutive) do predsednika koji samo figurira. U Srbiji ovlašćenja predsednika Republike nisu velika. Njegova moć više zavisi od toga da li je predsednik partije i da li je njegova partija vladajuća ili deo vladajuće koalicije.²⁵ Po Arendu Lajphartu, ovi sistemi nisu sinteza parlamentarizma i prezidencijalizma, već alternacija između predsedničkih i parlamentarnih faza, u zavisnosti od odnosa snaga partija.²⁶ U zemljama Centralne i Istočne Evrope i bivšem SSSR-u postoji 17 ovih sistema.²⁷ Ovaj sistem odražava se na partije i partijski sistem u nekoliko dimenzija: vodi ka bipolarnosti partijskog sistema; stranka čiji kandidat pobedi ili ulazi u drugi krug predsedničkih izbora postaje popularnija; dovodi do prezidencijalizacije partija, uz druge faktore utiče na tendenciju prezidencijalizacije politike.

4.1. Bipolarnost partijskog sistema

Bipolarnost partijskog sistema kao posledica sistema sa neposredno izabranim predsednikom ogleda se na sledeći način. Uglavnom u drugi krug predsedničkih izbora ulaze najjači kandidat vladajuće partije i najjači kandidat opozicione partije. Kampanja se vodi oko dva kandidata i njihove stranke bivaju stožerne stranke vlasti ili opozicije. Najjača stranka ima najjačeg kandidata i obrnuto. Najjači kandidat, koji je obično popularniji od stranke, doprinosi i njenom rejtingu. Stranke čiji su kandidati ulazili u drugi krug predsedničkih izbora, i naročito one čiji kandidat je bio pobednik, u tom periodu bivale su najjače u svojoj istoriji. To je bio slučaj sa SPS-om 1990–ih (Slobodan Milošević predsednik Srbije, a zatim i SRJ), sa SRS-om u dužem periodu (Vojislav Šešelj ulazio u drugi krug), sa DSS-om (Vojislav Koštunica je bio predsednik SRJ 2000–2004), sa G17 plus (2002), kada je Miroljub Labus ušao u drugi krug, DS (Boris Tadić predsednik Srbije 2004–2012), sa SNS-om 2012. kada je pobedio Tomislav Nikolić i 2017. kada je Aleksandar Vučić pobedio u prvom krugu predsedničkih izbora. Manje partije imaju

„jedna zemlja a dva gospodara”, naročito kada je reč o kohabitaciji. Polupredsednički sistemi su: Francuska, Austrija, Finska, Island, Irska i Portugalija.

24 Robert Elgie, “The Politics of Semi-Presidentialism”, in: Robert Elgie (ed.), *Semi-Presidentialism in Europe*, Oxford University Press, Oxford, 1999, p. 13.

25 O ovome sam pisao u: Slaviša Orlović, „Prezidencijalizacija partija u Srbiji”, *Politički život*, Centar za demokratiju, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, br. 14, 2018.

26 Arendt Lajphard, *Modeli demokratije*, Beograd i CID Podgorica: Službeni list SiCG, 2003, str. 156.

27 Robert Elgie, “The Politics of Semi-Presidentialism”, op. cit., p. 14.

podsticaj da imaju svoje kandidate, iako su im šanse za izbor male, ali mogu da pregovaraju oko preusmeravanja podrške u drugom krugu sa partijama čiji su kandidati u drugom krugu, ili sa samim kandidatima.

4.2. Prezidencijalizacija politike i partija

Druga dimenzija uticaja sistema sa neposrednim izborom šefa države na partije i partijski sistem je prezidencijalizacija politike i prezidencijalizacija političkih partija. Prezidencijalizacija politike označava koncentraciju vlasti u rukama lidera ili oko njega. U svojoj konceptualizaciji prezidencijalizacije politike Thomas Poguntke i Paul Web ukazuju na tri lica prezidencijalizacije: lice egzekutive, partijsko lice i izborno lice.

Lice egzekutive kao pokazatelj prezidencijalizacije partija znači da je mandat lidera partije krajnje personalizovan. Njegova vladavina nije samo partifikovana kroz partiju, već prezidencijalizovana vladavina i izvan partije. Prezidencijalistički stil dominira političkom egzekutivom (predsednik republike i predsednik vlade).²⁸ Predsednici, ako je njihova partija u poziciji da sastavljaju vladu, obično daju slabije premijere (Tabela 4). U tom smislu, ovaj sistem oscilira između predsedničke i parlamentarne faze.

Tabela 4. Predsednik republike i predsednik partije

Država	Predsednik Republike	Mandatni period	Predsednik partije
Srbija	Slobodan Milošević	1990–1992	Da
		1992–1997	
	Milan Milutinović	1997–2002	Ne
	Boris Tadić	2004–2008	Da
		2008–2012	
	Tomislav Nikolić	2012–2017	Da (2 meseca), Ne preostali period
	Aleksandar Vučić	2017–	Da

Ako i kada su predsednici republike istovremeno bili i predsednici partija, oni su bili jaki predsednici (Slobodan Milošević, Boris Tadić (drugi mandat), Tomislav Nikolić na početku mandata (2–3 meseca) i Aleksandar Vučić (2017) (Tabela 4). Za pojedine lidere može se reći da se moć selila tamo gde i oni (Slobodan

28 Tomas Poguntke and Paul Web, *The Presidentialization of Contemporary Democratic Politics: Evidence, Causes and Consequences*, in: Thomas Poguntke and Paul Web (eds.), *The Presidentialization of Politics, A Comparative Study of Modern Democracies*, Oxford University Press, Oxford, 2005, p. 337.

Milošević i Aleksandar Vučić, ili u uporednoj praksi Milo Đukanović i Vladimir Putin). Ako su bili predsednici republike tamo je bilo i sedište moći. Ako su bili predsednici vlade ili savezne države (Milošević, Koštunica) i moć je išla sa njima. Kako ističe Huan Linc, „personalizacija vođstva nije ekskluzivitet prezidencijalističke politike”.²⁹ Lideri partija nisu bili premijeri a njihove partije su činile većinu samo u slučajevima kada su oni bili na funkciji neposredno izabranog šefa države (predsednika Srbije) i to Slobodan Milošević od 1990. do 2000, Boris Tadić od 2008. do 2012, Tomislav Nikolić na početku mandata (sredinom 2012) i Aleksandar Vučić od 2017. godine. Stranka koja je osvojila najviše mandata i učestvovala u sastavljanju vlade dala mesto premijera kandidatu druge stranke dva puta. Najpre je 2007. Demokratska stranka (DS) dala mesto premijera lideru Demokratske stranke Srbije (DSS), a zatim je Srpska napredna stranka (SNS) 2012. dala mesto premijera lideru Socijalističke partije Srbije (SPS). U oba slučaja to je bila cena (pregovarački uslov) da se sastavi koaliciona vlada sa strankom koja je imala i ponudu „drugog bloka”. Najpre, 2007. DS je dao DSS-u mesto premijera da ne bi sastavila vladu sa SRS-om. A 2012. SNS (od 2008. stranka nastala cepanjem SRS-a) dala je mesto premijera SPS-u da ne bi sastavili vladu sa, u tom momentu konkurentskim taborom, DS-om.

Slabi predsednici bili su oni koji nisu bili lideri stranaka: Milan Milutinović 1997–2003, Tomislav Nikolić od septembra 2012, i oni čija partija nije bila deo vladajuće većine – Boris Tadić u prvom predsedničkom mandatu 2004–2008. Jaki premijeri su bili oni koji su bili lideri stranaka koje su imale najviše poslanika u parlamentu i činile vladajuću većinu: Zoran Đinđić 2001–2003, Vojislav Koštunica 2004–2007. i Aleksandar Vučić 2014–2016. i od 2016. do 2017. dalje (Tabela 5). Slabi premijeri bili su oni koji nisu bili lideri stranaka: Dragutin Zelenović, Radoman Božović, Mirko Marjanović, Zoran Živković, Mirko Cvetković, Ivica Dačić i Ana Brnabić. Pre svega, reč je o tome da su slabi premijeri bili u senci neposredno izabranog predsednika čija partija je činila deo vladajuće većine.

Tabela 5. Parlamentarni i predsednički izbori; premijeri i predsednici 1990–2016.

Parlamentarni izbori, premijer, partija, lider	Predsednički izbori, predsednik, partija, lider
1990. Dragutin Zelenović (SPS) (1991) Radoman Božović (SPS) (1991–1993)	1990. Slobodan Milošević (SPS) Lider (1990–1992)
1992. Nikola Šainović (SPS) (1993–1994)	1992. Slobodan Milošević (SPS) Lider (1992–1997) *

29 Juan J. Linz, Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference?, in: Juan J. Linz and Arturo Valenzuela (eds.), *The Failure of Presidential Democracy*, (Volume 1), The John Hopkins University Press, Baltimore and London, 1994, p. 11.

1993. Mirko Marjanović (SPS) (1994–1997)	
1997. Mirko Marjanović (SPS) (1997–2000)	1997. Milan Milutinović (SPS) (1997–2002)
2000. Zoran Đinđić (DS) Lider (2000–2003) Zoran Živković (DS) (2003–2004)	
2003. Vojislav Koštunica (DSS) Lider (2003–2007)	
2007. Vojislav Koštunica (DSS) Lider (2007–2008)**	
2008. Mirko Cvetković (DS) (2008–2012)	2008. Boris Tadić (DS) Lider (2008–2012)
2012. Iвица Dačić (SPS) Lider (2012–2014)	2012. Tomislav Nikolić (SNS) Lider 2 meseca, pa podneo ostavku (2012)
2014. Aleksandar Vučić (SNS) Lider (2014–2016)	
2016. Aleksandar Vučić (SNS) Lider (2016–)	
2017. Ana Brnabić	2017. Aleksandar Vučić (SNS) Lider (2012–)

* Od 1998 do 2000. Slobodan Milošević je bio predsednik Savezne Republike Jugoslavije.

** Vojislav Koštunica je od 2000. do 2003. bio predsednik Savezne Republike Jugoslavije.

Partijsko lice prezidencijalizacije partija ukazuje na različite dimenzije kako se na moć unutar partije odražava benefit od liderstva. Organizacija političkih partija uglavnom ima centralizovanu, hijerarhijsku i piramidalnu strukturu sa liderom na vrhu. Lideri političkih partija u Srbiji imaju velika ovlašćenja, što se može zaključiti uvidom u evoluciju statuta političkih partija od početka 90-ih nadalje. Gotovo sve partije u Srbiji povećavale su ovlašćenja liderima; dozvoljavaju mogućnost lideru da imenuje do trećine glavnog odbora, uticaj na izbor poslanika itd.³⁰ Lideri vode kadrovsku politiku, tumače program i statut partije, vrše redistribuciju moći, vrše pregovore sa koalicionim partnerima i najčešće drže kanale finansiranja partije u svojim rukama. Predsednici partija dugo se zadržavaju na svojim čelnim pozicijama. Većina lidera partija je na tim pozicijama od osnivanja. Predsednici vodećih partija u Srbiji u proteklih tridesetak godina nakon obnavljanja višepartizma ostajali su na vlasti u stranci uprkos porazima na izborima. Malo koji lider je čak i ponudio ostavku (povlačenje) i eventualno

30 Slaviša Orlović, „Liderstvo u političkim partijama”, u: Zoran Lutovac (ur.), *Političke stranke i birači u državama bivše Jugoslavije*, Institut društvenih nauka i Friedrich Ebert Stiftung, Beograd, 2006, str. 137–171.

glasanje o poverenju zbog loših izbornih rezultata. Samo u nekoliko partija došlo je do podnošenja ostavke nakon gubitka izbora. Nakon poraza na parlamentarnim izborima 2014, kada su njihove partije ostale ispod cenzusa, ostavke su podneli lider DSS-a Vojislav Koštunica i lider URS-a (bivši G17 plus) Mladen Dinkić. U DS-u je došlo do promene lidera nekoliko puta. Najpre, nakon parlamentarnih izbora 1993. i kampanje „Pošteno” umesto Dragoljuba Mićunovića na čelo DS-a dolazi Zoran Đinđić. Nakon ubistva predsednika stranke, premijera Zorana Đinđića (2003), na njegovo mesto izabran je Boris Tadić. Nakon gubitka predsedničkih izbora i neuspeha u formiranju vlade 2012. za predsednika stranke izabran je Dragan Đilas. Nakon neuspeha na izborima 2014. izabran je Bojan Pajtić. Kako je izgubio i na parlamentarnim i na pokrajinskim izborima u Vojvodini 2016. godine (gde je bio predsednik pokrajinske Vlade) za lidera stranke izabran je Dragan Šutanovac (2016), a zatim i Zoran Lutovac (2018). U internim obračunima sa unutarpartijskim neistomišljenicima lideri uglavnom uspevaju da nametnu svoju volju i izađu kao pobednici. U većini političkih partija u Srbiji nakon poraza kandidata za lidera stranke dolazilo je do cepanja i deljenja i nastanka nove stranke (Tabela 2). U Srbiji je proces TV-debata u kampanji započet 2002. (Miroljub Labus – Vojislav Koštunica), ali poslednjih godina ne postoji takva praksa.

Priroda pozicije neposredno izabranog šefa države omogućava da on bude značajno popularniji od svoje partije. Jaki kandidati na predsedničkim izborima donose značajan kredit partiji na parlamentarnim izborima. Kada se istovremeno održavaju parlamentarni i predsednički izbori otvara se prostor za sinergijski efekat na izborima i mogućnost da jaki predsednički kandidati donesu prednost na parlamentarnim izborima, pre svega njegovoj partiji, ali i onima koji su okupljeni oko njega. U Srbiji, neposredni izbori za predsednika republike direktno su se odražavali na rejtinge partija i njihove izborne rezultate na parlamentarnim izborima. Ova tendencija je postojala i tokom devedesetih kada je Slobodan Milošević, kao predsednik SPS-a, dva puta bio izabran za predsednika republike (1987. po starom Ustavu i 1990. i 1992. po novom Ustavu) i Milan Milutinović 1997. godine. Tokom devedesetih SPS je osvajala najviše glasova. Na izborima za predsednika Savezne Republike Jugoslavije (SRJ) 2000. godine pobedio je kandidat DOS-a, Vojislav Koštunica (Vojislav Koštunica je osvojio 2.470.304 glasova ili 50,24%, a Slobodan Milošević (SPS) 1.826.799 glasova ili 37,15%). U to vreme Koštunica je imao rejting 60–70%, koji je bio viši nego i Miloševiću kada je bio najpopularniji. Na prvim „demokratskim” izborima za predsednika Srbije oktobra 2002. u drugi krug su ušli Miroljub Labus (G17 plus), osvojivši 921.094 glasa, ili 31,4%, i Vojislav Koštunica (DSS), osvojivši 1,991.947 glasova ili 66,8%. Zbog visokog cenzusa u drugom krugu niko od njih nije izabran. Koštunica je učestvovao i na ponovljenim izborima u decembru 2002, osvojivši 1,699.098 ili

57,6%. Predsedničke kandidature Labusa i Koštunice značajno su doprinele da G17 plus i DSS u to vreme imaju najveći rejting u svojoj istoriji. Koštuničina partija – DSS je nakon njegove pobede nad Slobodanom Miloševićem za predsednika SRJ 2000. naglo počela da „raste”, što se odrazilo i na izborni rezultat 2003. kada su osvojili 17,7% glasova (678.031). Gubitkom prestiža usled neizbora za predsednika Srbije, i neminovnim slabljenjem popularnosti nakon dva mandata na mestu predsednika Vlade Srbije (2004. i 2007) pao je rejting Koštunice, ali i DSS-a. Na parlamentarnim izborima 2008. godine DSS je u koaliciji sa Novom Srbijom osvojila 480.987 glasova. Izlazak Labusa iz G17 plus i učešće ove partije u svim postpetooktobarskim vladama od osnivanja ove stranke takođe su uticali na pad rejtinga. Na izborima 2008. G 17 plus je učestvovala u okviru Koalicije za evropsku Srbiju i otuda nema neposredne potvrde njihovog uporišta u biračkom telu.

Na predsedničkim izborima 2004, 2008. i 2012. kandidati DS-a Boris Tadić i SRS-a (2004. i 2008), odnosno SNS-a (2012) Tomislav Nikolić ulazili su u drugi krug predsedničkih izbora kao najjači kandidati. Tadić je osvojio 2004. – 1,681,528; 2008. – 2,304,467; i 2012. – 1.481.952 glasova. Tomislav Nikolić je osvojio 2004. – 1.434.068; 2008. – 2.197.155 i 2012. – 1.552.063 glasova. Istovremeno, njihove partije DS i SRS na parlamentarnim izborima u tom periodu osvajale su najviše glasova i to: SRS 2007. – 1.153.453; 2008. – 1.219.436; SNS 2012. – 940.659, i DS: 2007. – 915.854; 2008 – 1.590.200; 2012. – 863.294. Ovo je još više došlo do izražaja kada je izborna lista koja je u nazivu imala ime Aleksandar Vučić na parlamentarnim izborima po proporcionalnom izbornom sistemu osvojila najviše glasova u dosadašnjoj istoriji od obnavljanja višepartizma (2014. – 1.736.920; 2016. – 1.823.147 i 2020. – 1.953.998 ili 60,65%). SPS je 1990. osvojila 2.320.587, po većinskom – dvokružnom izbornom sistemu, koji je disproportionalan, i sa 46,1% glasova SPS je osvojila 77,6% mandata. DOS je 2000. osvojio 2.402.387 glasova (64,4%), ali to nije bila stranka već koalicija od 18 stranaka i u nazivu izborne liste nije bilo nijednog lidera stranke. Nasuprot ovim primerima, na izborima 2014. Vučić je bio u nazivu liste, kao i ime stranke SNS sa još četiri manje stranke, a 2016. u nazivu liste bilo je Vučićevo ime bez imena stranke, kao i 2020, a izbori su održani po proporcionalnom izbornom sistemu, po kojem je jako teško i jako retko bilo gde u svetu osvojiti apsolutnu većinu. Na predsedničkim izborima 2017. Vučić je osvojio 55,08% glasova i pobedio u prvom krugu. U sistemima sa neposrednim izborom predsednika pobeda u prvom krugu ne dešava se često, niti lako. Drugoplasirani predsednički kandidat 2017. godine osvojio je 16,36% glasova.

Predsednički kandidati značajno utiču na izborne rezultate na parlamentarnim izborima. I drugi predsednički kandidati doprinosili su rejtingu svoje partije. Na primer, kandidatura Dragoljuba Mićunovića (DS) 2003. godine, kada

je osvojio 893.906 glasova (35,4%), pomogla je DS-u. Na uspon SRS-a uticala je najpre kandidatura Vojislava Šešelja na predsedničkim izborima, koji je osvojio septembra 2002. 23,24% (845.308 glasova) i decembra 36% (1.063.296 glasova). SRS je na parlamentarnim izborima osvajala 2003. – 27,6% (1.056.256 glasova), 2007. – 28,59% (1.153.453 glasova) i 2008. – 1.219.436 glasova. Pojedini predsednički kandidati koristili su ove izbore za podizanje ili zaustavljanje pada rejtinga svojih partija (Bata Živojinović, Ivica Dačić, Milutin Mrkonjić, Velimir Ilić, Čedomir Jovanović) ili da homogenizuju biračko telo svojih zajednica (Ištvan Pastor 2008). Lideri partija mogu naneti i štetu svojoj partiji podrškom predsedničkom kandidatu druge partije. Tako je Slobodan Milošević, iako u tom momentu još uvek lider SPS-a, ali iz pritvora u Hagu, podržao predsedničkog kandidata SRS-a Vojislava Šešelja na predsedničkim izborima 2002. godine. Smatra se da je tada jedan broj birača SPS-a nepovratno otišao SRS-u.

Pobeda na predsedničkim izborima olakšavala je i postizanje dogovora za formiranje vlade nakon parlamentarnih izbora i to Tadiću 2008. i Nikoliću 2012. godine. Predsednički i parlamentarni izbori održani su istovremeno 2008. i 2012. godine. Pobeda predsednika DS-a na predsedničkim izborima 2008. omogućila mu je sastavljanje vlade nakon parlamentarnih izbora. Slično je bilo nakon parlamentarnih i predsedničkih izbora 2012. godine. Tomislav Nikolić, u tom momentu predsednik SNS-a, pobedio je na predsedničkim izborima i u tim okolnostima dogovorio se sa SPS-om o formiranju vlade nakon parlamentarnih izbora.

Druga institucionalna dimenzija koju analiziram je izborni sistem i njegov uticaj na prezidencijalizaciju partija. Odluka birača, da li glasa za ličnost ili za stranku, ili i za ličnost i za stranku, uslovljena je dobrim delom i izbornim sistemom. Iako je u Srbiji od 1992. godine na snazi proporcionalni izborni sistem, personalizacija izbornih kampanja ogleda se u isticanju imena lidera partije u nazivu izborne liste. Stranke koje su osvajale najviše glasova na parlamentarnim izborima od 1992. do 2016. imale su u nazivu izborne liste ime lidera (Tabela 6).

Tabela 6. Imena lidera u nazivu izbornih lista sa najviše osvojenih glasova

Partija	Godina parlamentarnih izbora	Naziv liste sa imenom lidera partije	Broj osvojenih glasova	Broj osvojenih mandata
Socijalistička partija Srbije (SPS)	1992.	Socijalistička partija Srbije – Slobodan Milošević	1.359.086	101
Socijalistička partija Srbije (SPS)	1993.	Socijalistička partija Srbije – Slobodan Milošević	1.576.287	123

Socijalistička partija Srbije (SPS) Jugoslovenska levica (JUL) Nova demokratija (ND)	1997.	Socijalistička partija Srbije, Jugoslovenska levica, Nova demokratija – Slobodan Milošević	1.418.036	110
Socijalistička partija Srbije (SPS)	2000.	Socijalistička partija Srbije – Slobodan Milošević	516.326	37
Srpska radikalna stranka (SRS)	2003.	Srpska radikalna stranka – Dr Vojislav Šešelj	1.056.226	82
Srpska radikalna stranka (SRS)	2007.	Srpska radikalna stranka – Dr Vojislav Šešelj	1.153.453	81
Demokratska stranka (DS)	2008.	Za Evropsku Srbiju – Boris Tadić	1.590.200	102
Srpska napredna stranka (SNS)	2012.	Pokrenimo Srbiju – Tomislav Nikolić (Srpska napredna stranka, Nova Srbija, Asocijacija malih i srednjih preduzeća i preduzetnika Srbije, Koalicija udruženja izbeglica u Republici Srbiji, Pokret snaga Srbije – BK, Narodna seljačka stranka, Bošnjačka narodna stranka, Demokratska partija Makedonaca, Romska partija, Pokret vlašskog ujedinjenja, Pokret socijalista, Pokret Privredni preporod Srbije)		
Srpska napredna stranka (SNS)	2014.	Aleksandar Vučić – Budućnost u koju verujemo (SNS, SDPS, NS, SPO, PS)	1.736.920	158
Srpska napredna stranka (SNS)	2016.	Aleksandar Vučić – Srbija pobeđuje	1.823.147	131
Srpska napredna stranka (SNS)	2020.	Aleksandar Vučić – Za našu decu	1.953.998	188

Na primer, na parlamentarnim izborima 2007. godine od dvadeset podnetih izbornih lista osamnaest je imalo u svom nazivu ime partijskog lidera, a jedna list je čak imala u nazivu ime i prezime oba lidera partija koje su činile tu listu. Na parlamentarnim izborima 2008. godine, od dvadeset dve podnete izborne liste, devetnaest je u nazivu imalo ime lidera stranke, na parlamentarnim izborima 2012. od osamnaest podnetih izbornih lista trinaest je imalo u svom nazivu i ime lidera partije. Na parlamentarnim izborima 2014. od devetnaest podnetih izbornih lista četrnaest je imalo u svom nazivu imena lidera partije. Na parlamentarnim izborima 2016. godine, od dvadeset podnetih izbornih lista, sedamnaest lista je u svom nazivu imalo imena lidera partija a dve izborne liste su imale čak dva imena lidera partija koje su je činile (Tabela 7). Na parlamentarnim izborima 2020. od dvadeset jedne podnete liste sedamnaest je u nazivu imalo ime lidera partije. Četiri puta su u imenu liste bila imena dva ili više lidera stranaka (2000, 2007, 2016. i 2020). Ovome treba dodati i sledeći podatak. Na 16 od 24 izborne liste za Grad Beograd 2018. godine lider glavne stranke, kandidat za gradonačelnika ili prvi na listi nalazi se u njenom nazivu.

Tabela 7. Broj podnetih lista i lista sa imenom lidera partija u nazivu

Godina izbora	Broj podnetih izbornih lista	Broj lista sa imenom lidera u nazivu liste	Broj lista sa dva imena lidera partija u nazivu liste
2000.	7	6	2 sa 3 imena 1 lista
2003.	19	17	
2007.	20	18	1
2008.	22	19	
2012.	18	13	
2014.	19	14	
2016.	20	17	2
2020.	21	13	3

U tabeli je obuhvaćen period od 2000. godine od kada je Srbija jedna izborna jedinica.

U analizi tema u izbornim kampanjama u Srbiji 1990–2014. Zoran Slavujević i Siniša Atlagić zaključuju: „Koliko god bili loši, stranački lideri ipak ostaju dominantan element izborne ponude u relativno čestim izbornim ciklusima od kojih se svaki proglašava 'presudnim'”³¹ U atmosferi duboke krize, atmosfere ne-

31 Slavujević Zoran i Atlagić Siniša, *Vreme neispunjenih obećanja, Teme u izbornim kampanjama u Srbiji 1990–2014*, IP Dobar naslov, Beograd, 2015, str. 165.

sigurnosti, neizvesnosti i straha, prizivaju se „čvrsta ruka”, „jak vođa”, „reformatori”, „izbavitelji”. Kako ističu ovi autori, „na ovaj način izaziva se emotivno-afektivni odnos ljudi prema ličnostima partijskih lidera”. Ovome doprinos daju naslage autoritarne političke kulture. Na taj način je i izborna odluka rezultat vrednosnih i emotivnih stavova birača prema liderima, a tematske kampanje se pretvaraju u liderske.³² Profesionalizacija političkih kampanja ogleda se u orijentisanosti, prvenstveno na medije, personalizaciji politike, slabljenju važnosti partijskih programa i vođenju permanentne kampanje u čijem središtu je partijski lider.

Trend prezidencijalizacije politike u značajnoj meri se odražava na prezidencijalizaciju partija. Na ove tendencije utiče više faktora, od institucionalnih (tip, vrsta i priroda institucije), kulturoloških (tip političke kulture), do tehnoloških (tehnološki razvoj medija). Kako poentiraju Poguntke i Web, „Lideri su jači u pobedi, ali slabiji u porazu”.³³ Politička komunikacija koju savremeni lider preuzima na sebe omogućava mu da bude jači, ali i slabiji jer opstaje sve dok je u mogućnosti da sam ima javnu podršku. Personalizacija liderstva donosi benefite i lideru i partiji sve dotle dok njegov prestiž daje rezultate i bude uspešan na izborima. U suprotnom, vreme je za promenu lidera.

5. Zaključak

U međuuticaju političkih partija i institucija važno je naglasiti da su najčešće političke partije i njihova rukovodstva oni akteri koji utiču na oblikovanje političkih institucija. Političke institucije značajno utiču na partije i partijske sisteme i to najviše izborni sistem i njegovi elementi, zatim oblik organizacije vlasti (u Srbiji polupredsednički sistem), teritorijalna organizacija države i sl. Dobra strana kod političkih institucija je što se mogu redizajnirati i rekonstruisati. Loša strana je što se podvrgavanje novim ili izmenjenim institucijama ne dešava preko noći već zahteva određeno vreme da se postignu njihovi efekti i tendencije delovanja. Kod institucija je veoma važna njihova stabilnost i predvidljivost. Postoji velika razlika između institucija i socijalno-strukturnih uslova, između ostalog, i u tome što se institucije mogu lakše i brže menjati nego njihovo okruženje i okolnosti u kojima deluju a koje neposredno utiču na njihovo funkcionisanje, kao i navike ljudi, odnosno politička kultura. Političke partije se više prepoznaju po svojoj unutrašnjoj strukturi (anatomiji i fiziologiji) nego po svom programu, ali najviše

32 Slavujević Zoran i Atlagić Siniša, *Vreme neispunjenih obećanja, Teme u izbornim kampanjama u Srbiji 1990–2014*, IP Dobar naslov, Beograd, 2015, str. 166.

33 Tomas Poguntke and Paul Web, *The Presidentialization of Contemporary Democratic Politics: Evidence, Causes and Consequences*, in: Thomas Poguntke and Paul Web (eds.), *The Presidentialization of Politics, A Comparative Study of Modern Democracies*, Oxford University Press, Oxford, 2005, p. 355.

po svom lideru. Za obične građane, nejasni i slični programi političkih partija prosto ih teraju da partije prepoznaju po liderima. Postoji više primera empirijskih istraživanja koja potvrđuju da „na opredeljivanje građana dominantnu ulogu ima 'imidž' lidera”.³⁴ Tako su, na primer, 1990. godine u Srbiji partijski lideri bili nosioci skoro polovine propagandnih poruka, 45,6%, a 1992. godine 40%.³⁵ Ličnost je uvek za medije atraktivnija.³⁶ U istraživanju iz 1994. Srećko Mihajlović ističe: „Javno mnjenje percipira stranačke lidere, ...u predstavama javnog mnjenja Srbije o stranačkim liderima kao da postoji samo Slobodan Milošević – za njega se izjašnjava 24,7% ispitanika, a za sve ostale zbirno – 15,2%”³⁷. Sve partije, a naročito SPS pokazale su izrazitu personalizaciju.³⁸ U „lovu na glasače” sam lider je simbol, poruka i program. Prema podacima CPIJM, politički lideri kao predsednički kandidati (pre svega Milošević, Koštunica i Tadić) daleko su nadmašivali svoje stranke u popularnosti i podršci izbornog tela.³⁹

Kako su partije uglavnom liderske, partijske vođe su najvećim delom nosioci najvažnijih izbornih poruka. Moris Diverže ukazuje na činjenicu da je vlast u slaborazvijenim društvima veoma personalizovana i da se u njima partije stvaraju uglavnom oko neke ličnosti. Po njemu, poslednjih nekoliko decenija i najrazvijenija društva prati evolucija u pravcu individualizacije autoriteta i kaže: „Vrlo je verovatno da su priroda i značaj *leadershipa* različiti u ova dva tipa zemalja (mada je teško precizirati ove razlike) ali se može sumnjati da je lični karakter vlasti jače izražen u jednom nego u drugom slučaju. Reč je više o drugom obliku persona-

34 Srećko Mihajlović, „Političke stranke u izborima za republički parlament”, u: Vladimir Goati (ur.), *Partijski mozaik Srbije 1990–1996*, Beogradski krug, AKARIT, Beograd, 1997, str. 58.

35 Zoran Slavujević, „Borba za vlast u Srbiji kroz prizmu izbornih kampanja”, u: Vladimir Goati, Zoran Slavujević, Ognjen Pribičević (urs.), *Izborne borbe u Jugoslaviji 1990–1992*, Institut društvenih nauka, Radnička štampa, Beograd, 1993.

36 Dž. K. Galbrajt: „Osim toga, ličnost je svakako zanimljivija od organizacije. Više nego organizacija, ličnost privlači novinske i televizijske reportere i komentatore i sve one koji se bave fenomenom moći i povezuje ga sa onim što govori, hoda na dvije noge i vidi. Gledano čisto praktički, ljudi mogu davati intervju i pojavljivati se na televiziji, a organizacije ne mogu”; „U prirodi je društvenih rituala da se u njima drammatizira uloga ličnosti.” *Anatomija moći*, str. 46.

37 Srećko Mihajlović, „Stranački identitet i izborne orijentacije građana Jugoslavije”, *Gledišta*, 1–2/1996, str. 78.

38 Vladimir Goati, „Personalizam koji označava nadmoć ličnosti nad institucijama (pravilima, procedurama) predstavlja naglašenu crtu političkog sistema Srbije u kojem od 1987. do kraja posmatranog razdoblja (2000) dominira Slobodan Milošević, pa zato i nije preterano govoriti o 'kultu vođe'. U posmatranom razdoblju Milošević je zauzimao mesto predsednika predsedništva Socijalističke Republike Srbije (1987–1990), predsednika Republike Srbije (1990–1997) i predsednika SRJ (izabran 1997, do 24. septembra 2000, S.O.). Pored toga, Milošević je uzastopce biran za predsednika SPS (prvi put 1986, tada SKS, S.O.), sa kratkim prekidom između 1991. i 1992, kada je taj položaj zauzimao Borisav Jović”. Vladimir Goati, *Partije Srbije i Crne Gore u političkim borbama od 1990. do 2000*, Konteko, Podgorica, 2000, str. 56.

39 Rejting lidera i stranaka u periodu 1990–2004. videti na www.cpijm.org.yu

lizacije”.⁴⁰ Deo objašnjenja prema ovom autoru leži u činjenici da birači više vole da se identifikuju sa moći i autoritetom političkih ličnosti nego s apstraktnim institucijama ili političkim idealima,⁴¹ odnosno da će birači lakše proceniti ličnosti nego politike.⁴² Kako ističe McAllister: „Ova teorija je zasnovana na pretpostavci da građani nemaju vremena ili ’kognitivnu sofisticiranost’ da pronađu smisao političkog sveta, oni imaju potrebu za prečicama i pojednostavljenjima (Nisbett and Ross 1980), posebno kada trebaju da glasaju”.⁴³ Ocene lidera su sigurno jedna od centralnih komponenti demokratske selekcije u liberalnim demokratijama. Liderske kampanje su tipične za predsedničke izbore i većinski izborni sistem kojem odgovara „maksimalno personalizovana kampanja”. Ipak, postoji trend „amerikanizacije izbornih kampanja” i tendencija da se i u proporcionalnom izbornom sistemu (ili mešovitom) i na parlamentarnim izborima održi TV duel najvažnijih kandidata. Ovakve debate su postale uobičajene u parlamentarnim sistemima jer se povećao fokus na partijske lidere. Na primer, finalni TV-duel Gerhard Šreder – Angela Merkel u Nemačkoj, ili Silvio Berlusconi – Romano Prodi u Italiji. Postoji jedna bitna razlika. U predsedničkim sistemima dominira *elekcija* lidera, neposredno od birača, a u parlamentarnim sistemima dominira *selekcija* lidera u parlamentima. Parlamentarni izbori uključuju mnogo kompleksniju isprepletenost između partija tema (issue) i lidera. Politički lideri imaju značaj koji prevazilazi njihov izborni učinak.

Proces modernizacije političke komunikacije doveo je do povećanja personalizacije politike. Mnogo je lakše komunicirati kroz projekciju ličnosti nego kroz diskusiju ili raspravu pomoću kompleksnih ideja ili apstraktnih političkih pitanja. Ona se iskazuje u dvostrukom smislu. Sa jedne strane, postoji stalna težnja partijskih lidera da se u potpunosti identifikuju sa partijom (*Partija to sam ja!*), a, sa druge, prisutna je težnja građana da prepoznaju partiju najpre u liku njenog predsednika, ali i da u njemu vide otelotvorenje kompletnog partijskog programa.

Jedna od konstanti u ovih trideset godina obnovljenog višepartizma je supstitucija institucija imenom i ličnošću lidera stranke. Od Tita, preko Koštunice, Tadića i Nikolića, do Vučića menjaju se portreti na zidovima a potreba za obožavanjem ostaje i postaje u sve većem procentu do 60 odsto. Kako komentariše Dejvid Bičam u svom tekstu koji se bavi delom Roberta Mihelsa, „nepromenljiva stvarnost koja leži iza različitih promena u verovanjima ili ideologiji koje su se

40 Moris Diverže, *Uvod u politiku*, Savremena administracija, Beograd, 1966, str. 93.

41 Ian McAllister, Leaders, in: Lawrence LeDuc, Richard G. Niemi and Pippa Norris (eds.), *Comparing Democracies, Election and Voting in Global Perspective*, SAGE Publications, Thousand Oaks, London, New Delhi, 1996, p. 287.

42 Isto, p. 294.

43 Isto, p. 294.

odigrale tokom istorije” jeste da „nije toliko došlo do promene vrednosti koliko do promene slika”. Jedan portret je zamenjen drugim, ali „potreba za predmetom obožavanja je ostala”⁴⁴

Što su slabije institucije jača je lična vlast onih koji su na njihovom čelu. Samim tim je veća šansa za diskrecionost, arbitrnost i koruptivnost, što urušava institucije. Na taj način se vraćamo na početak. Nekada je glavna ideja vodilja bio transfer vlasti sa ličnosti na instituciju, danas kao da je obrnuto, institucije se personalizuju. Lideri su atraktivniji za medije, oni personalizuju institucije i predstavljaju opipljive centre moći. Pševorski ističe: „Presudan korak ka demokratiji je prenos vlasti sa grupe ljudi na pravila”⁴⁵ Raskoli u partijama „uvek su delo vođa”.

Iako se u tekstu nisam bavio sociostrukturnim faktorima, važno je naglasiti da je za konsolidaciju demokratije važna veza partija sa ostalim segmentima civilnog društva i akterima u političkom procesu kao što su mediji, građanske inicijative i udruženja, sindikati i društveni pokreti. Smatra se da se iza generalno niskog rejtinga stranaka i nepoverenja u njih kriju slabe veze između stranaka i društvenih grupa. Nedostaju posredujući mehanizmi komunikacije sa društvenim strukturama, slojevima, grupama i interesnim organizacijama. Stranke su, u značajnoj meri, odsečene od posredujućih institucija i struktura (sindikati, civilno društvo), ono na čemu su Tokvil i Lipset insistirali.⁴⁶

Za partije kao da nema više velikih tzv. „metanarativa”, odnosno opsesivnosti doktrinama, programima i idejama, već dominiraju partikularni interesi i težnja za sticanjem što više vlasti i moći koja je u rukama partijskog lidera i njegovog neposrednog formalnog i neformalnog okruženja.

Literatura

- Beetham David, „Od socijalizma do fašizma: Odnos teorije i prakse u delu Roberta Mihelsa”, *Marksizam u svetu*, broj 9.
- Beyme Klaus Von, „Institutional Engineering and Transition to Democracy”, in: Jan Zielonka (ed.), *Democratic Consolidation in Eastern Europe, Institutional Engineering*, Volume 1, 2001, p. 3.
- Diverže Moris, *Uvod u politiku*, Savremena administracija, Beograd, 1966.

44 David Beetham, „Od socijalizma do fašizma: Odnos teorije i prakse u delu Roberta Mihelsa”, *Marksizam u svetu*, broj 9, septembar 1997, str. 83.

45 Adam Przeworski, *Democracy and the Market*, Cambridge University Press, 1991, p. 14.

46 Ovaj pristup Geoffrey Evans i Stephen Whitefield nazivaju „The ‘Missing Middle’ Approach”, odnosno pristup nedostajućih srednjih nivoa. Geoffrey Evans and Stephen Whitefield, „Identifying the Bases of Party Competition in Eastern Europe”, *British Journal of Political Science*, Vol. 23, No. 4 (Oct., 1993), pp. 521–548.

- Duverger, Maurice, "Duvergers's Law: Forty Years later", in: Bernard Grofman and Arendt Lijphart (eds.), *Electoral Laws and their Political Consequences*, Aghaton, New York, 1986, pp. 69–84.
- Elgie Robert, "The Politics of Semi-Presidentialism", in: Robert Elgie (ed.), *Semi-Presidentialism in Europe*, Oxford University Press, Oxford, 1999, pp. 1–21.
- Epstein D. Leon, *Political Parties in Western Democracies*, (With a New preface and postscript), Transaction Books New Brunswick, New Jersey, 1980.
- Evans Geoffrey and Whitefield Stephen, "Identifying the Bases of Party Competition in Eastern Europe", *British Journal of Political Science*, Vol. 23, No. 4 (Oct., 1993), pp. 521–548.
- Galbrajt Džon Kenet, *Anatomija moći*, Stvarnost, Zagreb, 1987.
- Goati Vladimir, „Slabosti Zakona o izboru narodnih poslanika (2000) – hipoteze i pitanja”, u: *Radna grupa demokratsko upravljanje, Analiza i preporuke*, OEBS, Evropski pokret u Srbiji, Beograd, 2011.
- Goati Vladimir, *Partije Srbije i Crne Gore u političkim borbama od 1990. do 2000*, Konteko, Podgorica, 2000.
- Jovanović Milan, „Narodna skupština – Deformacije teritorijalnog predstavljanja”, *Godišnjak Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu*, godina II, broj 2, str. 117–132.
- Lajphard, Arendt, *Modeli demokratije*, Beograd i CID Podgorica: Službeni list SiCG, 2003.
- Levi Margaret, "A Model, a Method, and a Map: Rational Choice in Comparative and Historical Analysis", in: Mark Irving Lichbach and Alan S. Zuckerman (eds.), *Comparative Politics, (Rationality, Culture, and Structure)*, Cambridge University Press, 2002.
- Lijphart Arend, "Constitutional Choices for New Democracies", in: Patrick O'Neil & Ronald Rogowski (eds.), *Essential Readings in Comparative Politics*, W. W. Norton & Company, New York, London, 2004, pp. 230–238.
- Linz J. Juan, "Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference?", in: Juan J. Linz and Arturo Valenzuela (eds.), *The Failure of Presidential Democracy*, (Volume 1), The John Hopkins University Press, Baltimore and London, 1994.
- Mainwaring Scott, "Party Systems in the Third Wave", *Journal of Democracy*, 3/1998, pp. 67–82.
- McAllister Ian, "Leaders", in: Lawrence LeDuc, Richard G. Niemi and Pippa Norris (eds.), *Comparing Democracies, Election and Voting in Global Perspective*, SAGE Publications, Thousand Oaks, London, New Delhi, 1996.
- Mihajlović Srećko, „Političke stranke u izborima za republički parlament”, u: Vladimir Goati (ur.), *Partijski mozaik Srbije 1992–1996*, Beograd: Beogradski krug, AKARIT, Beograd, 1997.
- Mihajlović Srećko, „Stranački identitet i izborne orijentacije građana Jugoslavije”, *Gledišta*, 1–2/1996.

- Müller C. Wolfgang, "Parties and the Institutional Framework", in: Kurt Richard Luther and Ferdinand Müller-Rommel (eds.), *Political parties in New Europe*, Oxford University Press, Oxford, 2005.
- O'Donnell Guillermo, "Delegative Democracy", *Journal of Democracy* 5 (January 1994), pp. 55–69.
- Orlović Slaviša, „Društveni rascepi i njihov uticaj na partijski sistem Srbije”, *Srpska politička misao – specijal*, 2015/2, str. 103–124.
- Orlović Slaviša, „Liderstvo u političkim partijama”, u: Zoran Lutovac (ur.), *Političke stranke i birači u državama bivše Jugoslavije*, Institut društvenih nauka i Friedrich Ebert Stiftung, Beograd, 2006, str. 137–171.
- Orlović Slaviša, „Prezidencijalizacija partija u Srbiji”, *Politički život*, Centar za demokratiju, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, br. 14/2018, str. 7–27.
- Orlović Slaviša, „Re-dizajniranje političkih institucija”, u: Pavlović Vukašin (ur.), *Kvalitet političkih institucija*, Fakultet političkih nauka, Centar za demokratiju, Beograd, 2010.
- Orlović Slaviša, *Izborni bumerang, političke posledice izbornih sistema*, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2015.
- Poguntke Thomas and Web Paul, "The Presidentialization of Contemporary Democratic Politics: Evidence, Causes and Consequences", in: Thomas Poguntke and Paul Web (eds.), *The Presidentialization of Politics, A Comparative Study of Modern Democracies*, Oxford University Press, Oxford, 2005.
- Przeworski Adam, *Democracy and the Market, Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 1999.
- Sartori Đovani, *Stranke i stranački sustavi (Analitički okvir)*, Politička kultura, Zagreb, 2002.
- Slavujević Zoran i Atlagić Siniša, *Vreme neispunjenih obećanja, Teme u izbornim kampanjama u Srbiji 1990–2014*, IP Dobar naslov, Beograd, 2015.
- Slavujević Zoran, „Borba za vlast u Srbiji kroz prizmu izbornih kampanja”, u: Vladimir Goati, Zoran Đ. Slavujević, Ognjen Pribičević (urs.), *Izborne borbe u Jugoslaviji 1990–1992*, Institut društvenih nauka, Radnička štampa, Beograd, 1993.

Ostali izvori

- Zakon o izmenama i dopunama Zakona o izboru narodnih poslanika, član 13. stav 1, „Službeni glasnik RS”, br. 10/03, 12/04.
- Rejting lidera i stranaka u periodu 1990–2004. videti na www.cpijm.org.yu

Slaviša Orlović

POLITICAL INSTITUTIONS AND THE PARTY SYSTEM OF SERBIA

Abstract: Political parties are the main actors that significantly shape political institutions, but parties and the party system are also strongly influenced by the political institutions within which they operate. Institutions are a set of rules that significantly determine the behavior of actors. Parties and party systems are influenced by different political institutions. In the previous 30 years, the framework of the state in which the party competition took place changed (SFRY, SRY, SCG, Serbia), the status of Kosovo and Metohija changed (UNSC Resolution 1244, Brussels Agreement), the number of municipalities and cities changed. These changes affected political parties programmatically (unitarians, federalists, autonomists, separatists), organizationally (whether the parties were organized at the national level, regionally and/or locally), but also on the nature of competition. The law on political parties has changed, which means that the number of necessary signatures for party registration and registration of the list in the elections has changed (from 100 signatures to 10,000 signatures). The Law on Financing Political Activities was changed. The state-centric concept of financing political parties in Serbia has seemingly increased the autonomy of parties in relation to larger owners of capital, corporations and interest groups, but parties are not completely independent of them. The electoral system changed several times, mostly proportional (1992, voting for a person – a candidate or voting for a party – a list), the number of constituencies changed (1993, 1997, 2000). The more representatives elected in one constituency, the greater the chances of small parties. The electoral threshold for political parties of national minorities changed (2003) and for relevant parties (2020), the mandatory number of women on the lists and the determination of the order on the lists changed (2009). The larger the constituency and the smaller the census, the greater the proportionality. The proportionality of the electoral system results in a more proportionate transposition and greater representation of minority parties, small parties, but also the fragmentation of the party system, strengthening of parties and party discipline, fractionalization, splitting and division of parties. In such an electoral system, coalition governments are almost inevitable. The lower the electoral threshold, the greater the fragmentation of the party system. All the time, there is a system with direct election of the President of the Republic (semi-presidential system), but the way of electing the President has changed (abolition of the obligation to win more than 50 percent in the second round). The consequence of the system with the direct election of the President of the Republic is the bipolarity of the party system. Mostly, the strongest candidate of the ruling party and the strongest candidate of the opposition party enter the second round of the presidential elections. The strongest candidate, who is usually more popular than the party, also contributes to its rating. Another dimension of the influence of the system with the direct election of the head of state on the parties and the party system is the presidentialization of politics.

Key words: political institutions, federation, electoral system, semi-presidential system, party system, personalization, presidentialization.